

بیست سال تلاش

● دکتر حسین یاوری
مدرس دانشگاه

■ شاهکارهای فرش بافی فارس
■ نوشته: سیروس پرهام
■ انتشارات سروش، ۱۳۷۵

بوده که گاه حتی استفاده از یک تا دو و یا حتی در مواردی - البته نادر - سه رنگ جوهری از یک فرش نتوانسته آن اثر را از دایره انتخاب و گزینش نهایی خارج سازد.

نویسنده به دشواری کار انتخاب نمونه‌های مورد نظر اشاره دارد و اینکه نمونه‌های برگزیده طی بیش از ۲۰ سال به شیوه‌های گوناگون و با دوربین‌های جوراچور و عکاسان مختلف آن هم در اوضاع و احوال متفاوت عکس برداری شده و نیز اینکه در طی دوره ۴ ساله آماده‌سازی و چاپ کتاب برای انتخاب و گنجاندن برخی از آثار که ضمناً طرح و نظم و قاعده کتاب را بر هم نزنند، با چه دشواری‌هایی روبه‌رو بوده است.

کتابنامه و نمایه کتاب خود گواه دیگری بر کار تحقیقاتی جالب و ارزنده نویسنده و ارزش کار اوست که در پی پیش‌گفتار و پیش از مآخذ و عکاسی تصاویر رنگی آمده است.

وی در مقدمه کتاب به تاریخچه فرش بافی فارس اشاره دارد و اینکه از فرش‌های کهن فارس، آنچه که موجود و در دسترس است به ندرت بیش از ۳۰۰ سال قدمت دارد و برای دریافت قدمت فرش بافی فارس باید به منابع مکتوب رجوع کرد که بر این اساس، عمر فرش بافی فارس، دست کم ۱۲ قرن را پشت سر می‌گذارد. او در این ارتباط به صورت اموال خزانه «هارون الرشید عباسی» که پس از مرگ او به سال ۱۹۳ هـ. ق. توسط یکی از کاتبان دربارش به ثبت رسیده استناد می‌کند که در آن اشاره‌ای هم به برخی از فرش‌هایی که در مناطق مختلف فارس بافته شده

مآخذ و عکاسی تصاویر رنگی و کوله نوشته‌ها، مقدمه و سه مبحث اصلی درباره گلیم، گبه و قالی و قالیچه که قبل از پرداختن به مطالب بیشتر باید از چاپ خوب و صفحه‌آرایی مطلوب کتاب هم گفته شود تا زحمات دیگر دست‌اندرکاران که همراهی آنان با نویسنده موجب گردآوری مجموعه‌ای نفیس شده است هم تا حدودی به حساب آید.

سیروس پرهام، در پیش‌گفتار کتاب، اشاره بر آن دارد که چرا و چگونه از میان ۶۰۰ نمونه، اثر خوب و باارزش تنها به گزینش و معرفی ۱۱۷ اثر از میان دستبافته‌های ۷ ایل اصلی و ۲۷ شهرک و روستا تحت عنوان «شاهکارهای فرش بافی فارس» پرداخته و نیز اینکه هر دستبافته از جمیع جهات و به تمام معنا سزاوار عنوان «شاهکار» نیست و در این راستا برخی نمونه‌ها، شاهکار بافندگی، برخی شاهکار هنر رنگ‌آمیزی؛ بعضی شاهکار هنر نقش‌پردازی و بعضی به خاطر استفاده از نخ پشمی لطیف و تابناک، جایی را در مجموعه منتخب او یافته‌اند. هرچند که نویسنده معتقد است که کاربرد رنگ‌های گیاهی از عوامل اصلی یا یکی از عوامل مهم در انتخاب آثار، دارای آنچنان تأثیری

«سیروس پرهام»، محقق و پژوهشگری شناخته شده در زمینه فرش ایران به ویژه زیراندازهای سنتی استان فارس است و این مهم با سخنرانی‌های او در کنفرانس‌های بین‌المللی فرش در تهران و برخی از کشورهای دیگر، چاپ مقالاتش در نشریات مرتبط با فرش و به ویژه با چاپ و انتشار دو کتاب با ارزش از او یعنی جلد اول و جلد دوم دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس به اثبات رسیده است.

از جمله خصوصیات سیروس پرهام، دقت فوق‌العاده و بررسی دقیق و همه‌جانبه بر روی موضوع تحقیق و بیان قوت و ضعف و عیان ساختن همه ویژگی‌ها و خصوصیات و آوردن شواهد و مستندات کافی برای طرح مسایل و اثبات گفته‌هایش می‌باشد. از این رو به واقع می‌توان بر آنچه او ضمن تحقیقاتش به آنها دست یازیده، تکیه نمود چرا که درصد خطاها - اگر مشهود شود و یا وجود داشته باشد - اندک است ولی نقاط قوت کار بسیار است و افزون بر انتظار.

کتاب «شاهکارهای فرش بافی فارس» اثر دیگری از همین محقق است. کتابی نفیس و دوزبانه - فارسی و انگلیسی - در ۲۹۰ صفحه فارسی و انگلیسی توأمان و ۴۲ صفحه انگلیسی همراه با تصاویر زیبا، متنوع و فراوان از گلیم‌ها و گبه‌ها و نیز قالی‌ها و قالیچه‌های مناطق مختلف استان فارس که هم اطلاعات لازم و کافی را پیرامون مطلب ارائه می‌دهد و هم آنکه دیده و چشم نهیاً ذهن و اندیشه را به درک زیبایی‌ها و نیز فهم بیشتر هنر قسمتی از سرزمین مان نایل می‌سازد. کتاب مشتمل است بر پیش‌گفتار، کتابنامه، نمایه،

دستباف‌های فارس به طور عام، مداومت کمابیش بی‌مانند خیال نقش‌پردازی و جلوه‌های آن است. وی نقش مایه‌ها و نگاره‌هایی را که بیش از همه در قالی‌های فارس به چشم می‌خورد را در ۱۰ گروه که شامل:

- ۱- نگاره‌های مرغی و کله مرغی
- ۲- نقش مایه‌های گیاهی
- ۳- نگاره‌های بُته‌ای
- ۴- نقوش جانوری (چهارپایان)
- ۵- مشتقات سواستیکا یا گردونه خورشید
- ۶- انواع گل‌ها
- ۷- ستارگان
- ۸- شکل‌های شطرنجی

۹- نقش مایه‌های دنداندار برگ / ماهی‌سان

۱۰- آرایه‌های چهار بازویی میانه ترنج‌ها

می‌باشد، منقسم می‌کند و در رابطه با هر گروه نیز به طور مفصل و مستدل شرح و توضیح می‌دهد و برای تفهیم بیشتر از نقش‌های موجود بر روی آثار و اشیایی چون سفالینه‌ها، آثار منبت و کاشی، نقاشی‌های روغنی، آثار نگارگری و... دوران‌های مختلف مدد می‌گیرد.

در ادامه به موضوع «بافندگان و بافته‌ها» می‌پردازد و عقیده دارد که هیچ یک از مناطق فرش‌بافی جهان همچون فارس برخوردار از تنوع قومی نیست و در رابطه با قدمت عشایر و ایلات معتقد است که نظام ایلیاتی و شبنانی از نخستین دوران‌های تاریخی در خطه فارس یا برجا بوده است و سوابقی دال بر وجود عشایر در منطقه فارس در سده‌های نخستین اسلامی و نیز دوران‌های

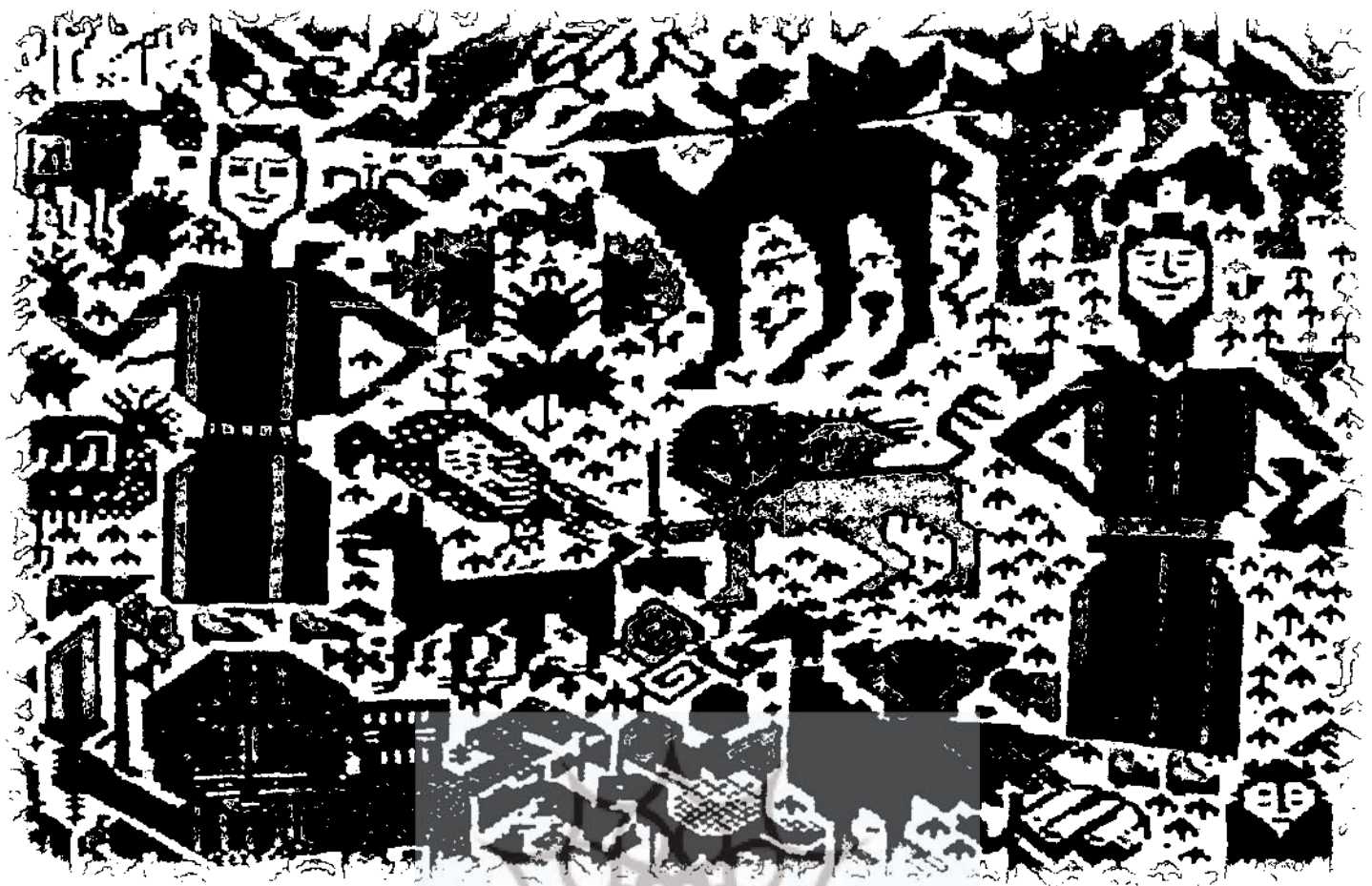
فارس انجام می‌پذیرد، او در این زمینه از کتاب‌هایی چون، «گبه» - ه. رای نیش، ۱۹۸۶ -، «راز و رمز گبه» - سیاوش آزادی، ۱۹۸۷ -، «قشقایی، فرش‌های عشایری ایران» - طاهر صباحی ۱۹۸۹ -، «گبه» - مجموعه ژرژد. یورنه، ۱۹۹۱، ۲ - و «فرش‌های ایلیاتی» - جیمز اوپی، ۱۹۹۲ - نام می‌برد.

نویسنده به اهمیت گفتار مجموعه داران دستبافته‌های عشایری و نقشی که مجموعه داران در ایجاد شوق و سوق دادن پژوهشگران به پژوهش‌های منتظم و مداوم دارند، اشاره می‌کند و از مجموعه «ژرژد یورنه» - معمار و مجموعه‌دار سوئسی - که ۹۰ درصد از مجموعه ۵۰۰ تخته‌ای گبه او را گبه‌های فارس تشکیل می‌دهد و به مجموعه گبه‌های شیری فارس - متعلق به پرویز تناولی - به مجموعه فرش‌ها و خورجین‌ها و روزبنی‌ها - متعلق به دکتر کلزکاسو روانیزشک آلمانی - و به مجموعه فرش - متعلق به سیاوش آزادی - که ۱۴۰ قطعه گره‌بافته و گلیمی فارس را نیز در خود جای داده است اشاره می‌کند و اینکه در موزه‌های معتبری چون «ویکتوریا و آلبرت» لندن، «متروپولیتن» نیویورک و... نیز آثار جالب و با ارزشی از فرش‌بافی فارس موجود است. او همچنین به کتاب‌ها و کاتالوگ‌هایی که از مجموعه‌های مذکور به چاپ رسیده، اشاره دارد و اینکه آثار چاپی نیز اطلاعات ارزشمندی را در رابطه با هنر فرش‌بافی فارس و نیز شاهکارهای مسلم آن ارائه نموده و یا معرفی می‌کند.

در بحث «نقش مایه‌ها و نگاره‌ها» بر این نکته تأکید می‌شود که یکی از ویژگی‌های بنیادی و پا برجای

است، داشته‌اند. همچنین ذکر می‌کند که فرش‌شناسی فارس یا انتشار کاتالوگ نمایشگاه سال ۱۸۹۱ فرش شرقی در «وین» - نوشته «اسکالا» و دیگران - آغاز می‌شود. در ادامه به کتاب‌ها و نوشته‌هایی که در حوزه فرش‌شناسی فارس صورت پذیرفته اشاره دارد و اینکه تا مدت‌های مدید حتی مطلع‌ترین نویسندگان خارجی نیز آنچه در حوزه فرش‌بافی فارس و عمدتاً در ایلات و عشایر و نیز در مناطق روستایی این استان یافته شده به عنوان «قالی‌های سنتی شیراز» محسوب می‌دارند.

«پرهام»، معتقد است که پس از انتشار کتاب‌هایی چون: «فرش‌ها و قالی‌های جهان» - یان بنت، ۱۹۷۷ م - «گلیم نامکشوف» - به ویراستاری دبلک و کلاویولولس، ۱۹۷۷ -، «فرش‌های ایلیاتی» - جتی‌هاسگو، ۱۹۷۸ -، «باغ‌های بافته» - به ویراستاری دبلک و لولس ۱۹۷۹ -، «گلیم‌ها» - یانی پتساپولوس، ۱۹۷۹ که محتوی یک فصل درباره گلیم‌های جنوب ایران و ۳۸ نمونه رنگی و سیاه و سفید و یادداشت‌هایی پیرامون قوم‌شناختی ایل قشقایی بود - و «فرش‌های ایلیاتی جنوب ایران» - «جیمز اوپی»، ۱۹۸۱ - دانش فرش‌شناسی فارس تقریباً تمامی بار دیرینه «شیراز» راز پشت برداشت تا ۱۷ ایل اصلی و تا حدودی حوزه‌های مهم بافندگی روستایی فارس موضوع پژوهش‌های پیوسته و منسجم قرار گیرد و نقش مایه‌ها و نگاره‌ها و نیز اسلوب و موارد مهم کاربرد فرش‌بافی فارس به روش عینی تجزیه و تحلیل شود. وی بر این عقیده است که پس از کتاب‌های مذکور، به تدریج کارهای تخصصی تری در زمینه فرش‌شناسی

استفاده در فرش بافی فارس را رنگ آبی - که از نیل به دست می آید - ، رنگ قرمز - که از روناس حاصل می شود - و زرد طلائی - که از چند گیاه خودرو چون گندل و خوشک و... به دست می آید - و رنگ سبز را از رنگ های گرمی فرش بافی فارس می داند. او ضمن اشاره به دیگر رنگ های مورداستفاده بر ناپایدار بودن برخی از رنگ های شیمیایی و مزیت رنگ های گیاهی بر شیمیایی اشاره دارد و می داند که رنگ های گیاهی و اصولاً طبیعی به دلایل عدیده بر رنگ های شیمیایی - حتی نوع مرغوب آن - رجحان و برتری دارد و اصولاً یکی از دلایل اشتهار و معروفیت فرش ایران استفاده از رنگ های طبیعی در رنگرزی خامه و ابریشم بوده و هست.

ابزار و وسایل کار بافندگان - که عمدتاً دارهای افقی و ایزاری ساده است - و شیوه های بافت و طرح های بافته هایی چون گلیم های گوناگون، جاجیم و شیرکی اشاره شده که همه و همه نشان از آن دارد که بررسی های انجام شده توسط او در منطقه، دقیق و گسترده بوده است.

نخستین بخش کتاب به «گلیم» اختصاص یافته است و در ابتدا به معرفی و ذکر مشخصات ۸ گلیم ممتاز و شاهکار قشقایی شامل سه یا چهار گلیم کشکولی، یک گلیم آردکپان و سه گلیم دره شوری می پردازد که همراه با تصاویر زیبا و گویایی از آنهاست. در ادامه نیز تصاویری زیبا از ۴ گلیم نفیس لری و نیز یک گلیم شاخص ایل نفر را همراه با توضیحات به زبان های فارسی و انگلیسی ارائه شده است.

بازرگانان به عشایر برای بافت انواع فرش اشاراتی دارد و می افزاید تا دهه ۱۳۳۰ ه. ش. روند تجارتی شدن در مراکز فرش بافی فارس، خصوصاً در بخش عشایری آهسته و محدود بوده است و از سال های دهه ۱۳۴۰ و نیز از سال ۱۳۷۰ به ویژه در پی رونق ناگهانی صادرات گبه های جدید - ابعاد بسیار گسترده ای یافته است و می داند که متأسفانه در پی کاهش تقاضای موثر در بازارهای جهانی برای گبه با طرح جدید سفارشات بافت گبه نیز به شدت کاهش یافته و شمار کارگاههایی که به رنگرزی خامه با رنگ های گیاهی - و بعضاً تمام گیاهی - می پرداختند نیز به طور قابل ملاحظه ای نقصان پذیرفته است و در مجموع موجبات رکود تولید را در بخشی از تولیدات سنتی منطقه فراهم ساخته است. وی سپس به «مواد و اسلوب مورد کاربرد» و خصوصیات و ویژگی های پشم و رنگ منطقه فارس می پردازد. او درخشنده ترین پشم خطه فارس را متعلق به گوسفندانی که در «نی ریز» و دره های آن به چرا می پردازند می داند، و پس از «نی ریز»، پشم های تولیدی از منطقه «بوانات» و «بولوردی» را مناسب تر می داند و بر این عقیده است که از میان ایلات، عشایر عرب عموماً پشم های بسیار خوبی را به کار می برند. او به درستی پشم دستریس - که متأسفانه در حال حاضر پشم کارخانه ریس جایگزین آن شده است - را مناسب تر از نوع ماشینی آن در بافت زیر اندازه ها می داند. و ضمناً به کاربرد مختصر و محدود کرک شتر و موی بز در برخی از دستبافته ها اشاره دارد. مؤلف اصلی ترین و عمده ترین رنگ های مورد

ساسانی و حتی هخامنشی ارائه می دهد. «سیروس پرهام» عقیده دارد که از هفت ایل عمده کنونی فارس که شامل «اینالو»، «باصری»، «بهارلو»، «عرب»، «قشقایی»، «لر» و «نفر» هستند فقط لرها و عرب ها و شاید هم جمعی از باصری ها در سده چهارم هجری ساکن در منطقه و خطه فارس بوده اند و مهاجران ترک زبان مشتمل بر ایلات قشقایی، بهارلو و اینالو و بخشی از ایل نفر، قبل از اواخر قرن هفتم ه. ق به فارس نرسیده اند. او سپس در رابطه با ۷ ایل عمده کنونی فارس - که قشقایی ها بزرگترین آن ها هستند - به طوری دقیق و گویا توضیح می دهد و می نویسد در نخستین مراحل فرش شناسی فارس تا مدت ها همه فرش های فارس «شیراز» خوانده می شد و در مرحله ای دیگر، هر فرش عشایری ارزشمندی که از فارس بیرون می آمد، «قشقایی» نام می گرفت و همان طور که به اختصار شرح آن گذشت این اشتباه و باور غلط را حتی نویسندگان و پژوهشگران بزرگ خارجی نیز - نه در آغاز پژوهش های خود بلکه تا مدت ها - در پندار داشتند و بر قلم جاری می ساختند.

نویسنده بر این عقیده است که بافندگان ایلایاتی دوران های گذشته به آنچه می آفریدند، می بالیدند و کار بافندگی را مایه شرف و ابروی خانواده خود می دانستند و سخت اکراره داشتند که جنبه تولید انتفاعی پیدا کند و آوده کسب و تجارت شود. او به سوابق بافت فرش براساس سفارش اعضای خاندان های اشرافیت ایل و به انجام رسانیدن این سفارش ها و بعدها راه یافتن سفارش تجار و

«پرهام»، در دومین بخش تحت عنوان «گبه» به معرفی و ارائه تصاویری از گبه‌های جالب و ارزنده قشقایی، لری، بولوردی و حیات داودی می‌پردازد و توضیحات جالبی را پیرامون ۵ گبه زیبای قشقایی یا در واقع ۵ شاهکار گبه قشقایی و ۶ گبه شاخص لری، یک گبه ممتاز بولوردی و یک گبه استثنایی حیات داودی به همراه تصاویر زیبای آنها ارائه می‌دهد. توضیحات پیرامون طرح‌ها و نقش‌ها و معنا و مفهوم آنها، رنگ‌ها و رنگ مایه‌ها، تاریخ بافت و محل دقیق بافت است.

نویسنده سپس به معرفی شاهکارهایی از قالی و قالیچه‌های منطقه فارس می‌پردازد و در این رابطه به معرفی دو شاهکار تازه یافته خود یعنی «عرب جنی» که قالیچه‌ای با ابعاد ۱۳۷ × ۲۰۸ سانتی متر، به تاریخ ۱۳۳۷ ه. ق. با طرح عجایب المخلوقات و «بولوردی» که قالیچه‌ای به ابعاد ۱۴۵ × ۲۰۸ سانتی متر مربوط به نیمه‌های سده چهاردهم ه. ق است می‌پردازد و تصاویر زیبا و گویایی از آنها ارائه می‌دهد.

او همچنین به معرفی ۵ شاهکار موجود در مجموعه موزه بوداپست که شامل یک قالیچه قشقایی - اواخر قرن سیزدهم یا اوایل قرن چهاردهم - یک قالیچه مهارلو - ربع دوم قرن ۱۴ ه. ق. یک قالیچه بهارلو - اوایل قرن چهاردهم ه. ق. - یک قالیچه اینالو - دهه هفتم تا نهم قرن سیزدهم ه. ق. و یک قالیچه بهارلو مربوط به قرن سیزدهم است، مبادرت می‌کند.

نکته حائز اهمیت در تصاویر ارائه شده در کتاب، توجه‌ای است که ما می‌توانیم به طرح‌ها و نقوش و نقش مایه‌های اصیل و سنتی هر یک از مناطق و نیز هر یک از ایالات داشته باشیم به گونه‌ای که با مشاهده طرح‌های امروزی آنها دقیقاً به ساده‌تر شدن بعضی از نقش‌ها و نقش مایه‌ها و نیز به فراموشی سپرده شدن برخی از طرح‌ها پی‌ببریم. به نظر کتاب «شاهکارهای فرش‌بافی فارس» خود تاریخ و سندزنده‌ای نه تنها بر موجودیت - که بر ریشه‌های استوار - هنر فرش‌بافی و بافت زیر انداز و سیر تحول و تطور آن از جنبه‌ها و جهات مختلف - چون طرح و نقش، شیوه‌های بافت، رنگ و رنگ‌آمیزی، هماهنگی طرح و رنگ و تکامل نقوش و استیلزه شدن برخی از نقوش و از کاربرد افتادن پاره‌ای از طرح‌ها و نقوش و... است که حاصل تحقیق و پژوهشی عمیق و ژرف محقق است که پیوسته تلاش داشته تا هنر فرش‌بافی بخشی از سرزمین خود و خطه‌ای که خود به آن تعلق دارد را بشناسد و مهم‌تر از آن بشناساند.

فرش بر مینیاتور

- فرش بر مینیاتور
- پژوهشگر و مؤلف: دکتر علی حصوری
- انتشارات فرهنگان

فرش ایران، این گسترده‌ترین فن آوری (تکنولوژی)

ملی، چنان زمینه‌ی وسیعی از دانش، فن و هنر را در بر می‌گیرد که هنوز هم باید سال‌های زیادی صرف گردآوری و تکمیل اطلاعات آن شود، تاریخ فرش ایران دارای مسائل حل نشده فراوانی است، از جمله زمینه طرح و نقش، اما طرح و نقش در فرش، چیزی مستقل از دیگر هنرها نیست. از این رو باید از دیگر هنرهای تزئینی مانند کاشی کاری، سنگ تراشی، مینیاتور، گچ‌بری، ... نیز برای شناخت نقش در فرش و تحول آن استفاده کرد. و این همان کاری است که مؤلف و پژوهشگر این کتاب، انجام داده است. وی با تأمل در نقشه فرش‌هایی که در مینیاتورهای اصیل ایرانی در دوره‌های مختلف به تصویر درآمد، پیگیری نقش‌های آن در گذشته‌های تاریخ و در دیگر آثار تاریخی، و بازسازی ریزه‌کاری‌های مینیاتوری نقشه به اندازه واقعی به کمک روش‌ها و معیارهای فنی، تحول نقش را در فرش در محدوده‌ای مهم از تاریخ ایران دنبال کرده و در عین حال به یکی از مسائل مهم تاریخ فرش در خاورمیانه پرداخته است.

فصل‌بندی کتاب پس از «پیش‌گفتار» و «درآمد»

چنین است:

محدوده زمانی، رنگ و اندازه، مکتب‌های نقاشی و هنر تزئینی ایران، آغاز تحول همگانی در نقشه‌ی فرش، اصالت نقشه‌ها، افسانه‌ی قالی سلجوقی، نقاشی‌های اروپاییان و نقشه‌های فرش.

معرفی نقشه‌ها (شرح ۳۰ نقشه‌ی رنگی در مقابله با تصویر مینیاتورهای مأخذشان، به دو زبان فارسی و انگلیسی)، فهرست منابع، ترجمه انگلیسی متن فارسی.

۳۰ نقشه‌ی که از روی مینیاتورهای تاریخی بازسازی شده‌اند مجموعه‌ای روشن‌گر و بسیار زیبا از رنگ و نقش‌های تاریخی به دست می‌دهند.

مطالعه این کتاب برای پژوهشگران، استادان، دانشجویان و علاقه‌مندان هنر ایرانی به ویژه فرش ایران فرصتی ثمربخش است هم برای آموزش و آشنایی بیشتر با گنجینه‌های فرهنگی ایران، و هم برای بهره‌گیری از روش تحقیقی که در آن به کار رفته است. این کتاب در ۱۱۴ صفحه به زبان فارسی همراه با

۲۴ صفحه به زبان انگلیسی چاپ و نشر شده است.